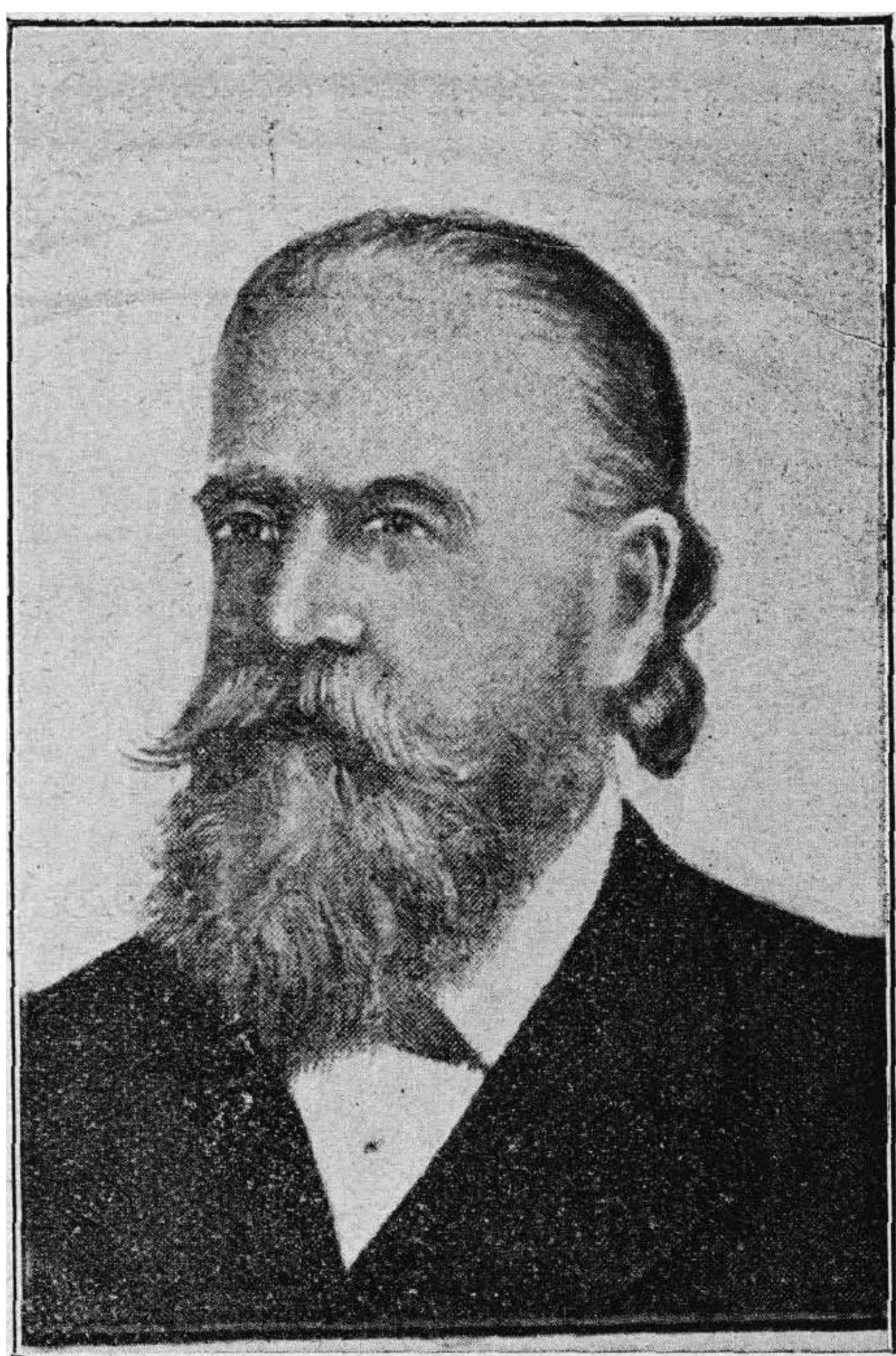

נ. סוקולוב. שלמה בובער.

בהודעת-האבל כתובים תארי-הכבוד: יועץ-קסרי, ראש עדת ישראל בלבוב, חבר נכבד להרבה חברות מדעיות וחברות לתועלת הרבים ועוד, בעל נכסים רבבא וזקן ראשי הפירמה סאלומון בובער.

בהודעתנו זו שלנו אנו כותבים אך את השם והכנוי — וזה הוא יותר. כי לא על יועץ-הקיסר ולא על בעל-הקרקעות אנו מתאבלים; להרבה מן הקוראים העברים יהיה זה דבר חדש ומוזר, ששלמה בובער היה יועץ-הקיסר ובעל-קרקעות; אבל מי לא ידע את שלמה בובער? מי לא ידע את התייר במכמני הספרות העתיקה, את החופש גנזי כתבים, את מבקר-חלופי-הנוסחאות והגרסאות, את המקיץ נרדמים, את מפקח-הגל מעל שפוני שמוני הדרות, את הפרשנדתא המובהק, את השקרן הענקי, את בעל-המפתחות של ארכיונו הלאומי, את הגובר של בתי-הספרים בכל העולם, במה שנוגע אל קדמוניותינו?

מי יכול לציר בדמיונו מאסף עברי, בן-שנתו או בן-יומו, ספר-קבוצי או מכ"ע, מן "הצופה-להמגיד" עד "הכרמל", מן "הכרמל" עד "האסיף" ו"כנסת-ישראל", ועד "הגרן" או "קהלת", ועד "ספר-השנה", ו"המליץ" ו"הצפירה" וכו' וכו' — קנצי-למלין: כל מין הוצאה עברית, שיש בה קרן-זווית לתורה, לפירושים, לפטפוטי-דאורייתא או למלין דרבנן, כל גליון של רבים כתוב עברית, שריח-תורה עדיין נודף ממנו, שאיננו נטול עוד מן היהדות ועוד לא נשתקע לגמרי באותו ארקוס של עם-הארציות המחשבת לבלענו, שעוד לא נתקה את כל המוסרות עם העבר הגדול, בלי שישתהף בו במדה גדולה או קטנה האורח הנה, הקבוע, ההכרחי, התמיד, הנמצא לכל דורשיו, הבא גם בטרם יקראוהו, הבא בבחינת "מאליו-מובן" — ? ואם אפשר הוא לחבר חוך-כדי-יד, בשעה ראשונה של יסורי-צער על אבדן חבר זה — רשימה ביבליוגרפית, כוללת עכ"פ ראשי פרקים שכתב זה, ואם זה יהיה, בכלל, מתן-מושג נכון לקוראים ע"ד עבודתו?

שההדפסה וההגהה עשויות בידי אדם, ואדם עלול לטעות, ולפעמים יש שלשלאות ארוכות של טועים נמשכים זה אחרי זה, במשך דורות, ודי להשוות את המהדורות השונות ואת כתבי-היד השונים למען ראות את מקור הטעות. מין זה של למוד המדרש או ספר אחר מן הספרות העתיקה לא היה מתאים אל טעמים של הדרשנים והפרשנים והמפלפלים מפני שזה מחליש במדה ידועה את האבטוריטט של המלה הנדפסת, ומפני שהפתגם השגור הנודע: „בן כתוב בספרים“ פוסק עיני מהיות מעין חרבו של אלכסנדרוס מוקדן שחותכת את הקשר הגרדי, הואיל שאין די להעיק עין על איזה ספר, אבל נחוץ עוד לדעת, היכן כתוב, כיצד נכתב, ואיך היתה הגרסא הראשונה; גם אי-אפשר היה לסתם-פרשן או דרשן לדעת ולבחון את המהדורות, כי מי יאסוף לו את כתבי-היד? ועוד יותר, מפני שמין זה של הקירה לא היה מוכשר לתת מוזן לחשק-השפיקולציה, להתעמלות-המוח, שיש בה תענוג מיוחד ומקום להתגדר בו וענין מתאים אל כל תכונת החרוד הגלותי המצומצם והמשורבב, אלא הן הסבות שבגללן כ"כ נעזבה הבקרת האמתית, אותה שבימי רש"י ובעלי התוספות עוד היתה ההתחלה לכל פירוש (הכי גרסינן) — מה שהלומדים עתה רגילים להבליע בלשונם, בלי הבן, שזה עקר גדול) ומה שיש בה דעת נכונה. זהו הערך המדעי של ספרי בוכער: הוא הפיץ את מעינות בקרת-הנוסחאות הוצה, הוא פור את הגרסאות ואת ההשוואות בין כתבי-היד בקהל-הרב.

יש חכמים שאפשר להעריך את ערכם על יסוד הערכת ספר מספריהם. יש חכמים, שאינם נראים בתמונתם האמתית מתוך ספר אחר או שנים, אלא מתוך כל כללות עבודתם. על בוכער צריך להסתכל מתוך אספקלריא קבוצית, צריך להשקף עליו השקפה שלמה למען ראות אותו. לא היתה בו חריפותו של שור, לא בקיאותו של רייפמן (אעפ"י שדמה אליו בכמה בחינות), לא כשרון-ההרצאה הפרופיסורית של ווייס, לא פשטותו הנשגבה של שד"ל, לא מדעיותם המדויקת והכוללת של שטיינ-שניידר והרכבי. בהתאבלנו עליו — לא נשים בראשו עטרת שאינן הולמות אותו. ערך אחר היה לו — ערך בפני עצמו, הוא לא כתב ספר אחד שיעמידהו לדורי-דורות בקרן-אורה להאיר אחריו נתיב אל-ימות; אבל העבודה הכללית שעבר, סך-הכל של ספריו, אישיותו הספרותית במלואה, שקדנותו הנפלאה, לקוטיו שלקט, דיוקו שהיה מדיק, התמדתו לאסוף, נדבנותו להויל, קביעותו החיובית בכל הספרות במשך ימי חייו הארוכים, חברו וקשריו עם כל חכמי הדור, התמדתו שהיתה מנצחת את המכשולים הכרוכים בעקב העושר והנגסים יותר משתם כרוכים בעקב העוני, ושהיתה מתגברת גם על הזקנה וחלושת-הגוף, יחד עם אלפי המאמרים והספרים הרבים שהניח אחריו — עושים את שלמה בוכער לחיון מלא-זיו בכל ספרותנו החדשה, ונהורא-מעליא וז בוקעת מתוך חלוני הספרות ומאירה אל עבר האומה, מפני שאי-אפשר היה לעבודה ממלאת את כל החיים כזאת בלי הרגשה לאומית עמוקה-שבעמוקות, ומפני שבשלמה בוכער נתגשם עוד הפעם טפוס הגביר היהודי הלמדן החי בספרים ובחיונות העבר, המתמיד המניח את כל תענוגי העוה"ז מפני עולם המחשבה, האציל הרוחני המואם בכל היחסים החברותיים, שעסקיו ורכישו היו יכולים להמציא לו יותר מצרכו, בשביל חליפות מכתבים עם למדן יושב בעיר קטנה עיד איזה פירוש או כתב-יד.

על זה אנו בוכים. הנאב אָנוש, ומיתת חבר כזה לנו היא כמי שחותכים לו אבר-מין-חייו. כל חבר שמסתלק והולך מאתנו — אנו מסתכלים מסביב, והננו חונקים וכובשים בקרבנו את השאלה: ומה אחרי-כן? ועל מי תעבר כוס עתה? כמה נשארו עוד בתוך השורה? והספיחים — הימלאו לנו את ההולכים האלה? חק הוא, שאין דור נצחי, ואין מהלך נצחי — ובכן יש מהלך חדש, וניצוצות הטוב והיפה נמצאים גם במהלך החדש; אך הלא אי-אפשר לשום אדם ולשום עם להקרע מעל ה"אתמול", מעל העבר, ובכל שאיפתנו החוקה להחיות את אשר אנו קוראים בשם: רוח לאומי — לא יצויר הרוח הזה בלי כל האוצרות שאצרו

לא רק בשעה ראשונה; גם אח"כ — הרבה יזעו הביבליוגרפים, לוא ירצו לאסוף אף את שמות המאמרים העקריים שכתב, והם מפוזרים בארבע פנות העולם הספרותי העברי; ומה"ע והמאספים הרבים אינם מצוים אפילו בכיבליות-קאות. מראש אפשר כמעט להחליט, כי כל נסיון כזה יהיה לקוי, אם לא יתמיד בו העובר התמדה ממושכת מאד, וכל רשימה לע"ע תהיה חטף-רשימה. אפשר לפטור בהזכרה כללית את העבודה המפוזרת, ולהסתפק רק בהזכרת ספרים שחבר; אך זה יהיה עול גדול למנוח, יען כי לא תמיד יצדק הכלל, שדברים שנדפסו במכ"ע הם בכלל קיקיון, ורק לדברים שנדפסו בתבנית חבורים מיוחדים יש ערך קים. זהו מן השקרים המוסכמים — כי לא בתבנית ההדפסה תלוי ערכו של דבר, כי אם בתכנון, ויש לך קיקיונות של ספרים ואלוני נצה של מפעלים ספרותיים, שבאו בתבנית גדולה, על גליונות. פתגם זה, בכללו, יוצא ממקום אחר, ששם מקומו. הסופרים ביניהם, העובדים עבודה מסודרת, והמוליים ביניהם, המכונים מה להויל בתבנית אחרת מה בתבנית אחרת, נוהגים להויל את המובחר מן המובחר בספרים. בינינו יש אשר הוא להפך.

מאמריו של בוכער — הם עפ"י רוב יותר מקוריים (עדי-כמה שבכלל יכולות הקירות ממין זה להיות מקוריות) מספריו, מפני שרוב ספריו הם ספרים עתיקים, מבוקרי-הנוסח, ובמאמריו יש גם דברים של ערך בלתי-אמצעי.

בתקופה האחרונה של עבודתו היתה פרייתו של בוכער גדולה מאד: ספר אחרי ספר, כרכים כרכים, עוד לא תם מדרש זה ומדרש חדש יוצא; עוד כת"י זה טרם הוגה, וכת"י חדש הוחל להסתדר; המסדרים לא שבתו וגלגלי מכונת-הדפוס לא עמדו מלכת; נכר היה כמו מעין חפזון בעבודתו של איש רב-פעלים מקבציאל, אשר כמו חושש היה שמא יקפד פתיל החיים, וימהר לאסוף את העמרים גרנה. מורגש היה לכל היודע טיבה של עבודה זו, שאין חי זה מויל כעת מה שאסף עתה, אך מה שאסף במשך שנים רבות מאד, מה שהעתיקו בעדו מעתיקים בכל בתי עקדי-הספרים שהיו עובדים בעדו, מה שנמצא בידו מן המהדורות יקירות-המציאות, מה שהגיה ומה שלקט מכבר, מה שצין לעצמו בשולי הגליונות — כל-זה היה חי זה זריו וממהר להויל, מפני שמשאת-נפשו לא היתה צבירת ביבליותיקה, כי אם הוצאת ספרים בעד כל הלומדים והקוראים. ידוע ידע בוכער, שאדם מעיין במדרש איננו יכול לנסוע לאקספורד, לפרמא, אל הואטיקן ולפ"ב, לקרוא את הנוסחאות, אף לא להביא לו העתקות משם, וגם לא לקנות את המהדורות הראשונות ולדעת את השניים והחלופים בחסר ויתיר וכ"י — ויותר שהיה בוכער עובר בעד המומחים היחידים היה עובר בעד הצבור הזה.

הרעיון היסודי של עבודת בוכער בספריו היה מדעי. ידוע, שהלמדנות הישנה והמורגלת לא ידעה ולא רצתה לדעת דבר על-אדות שנויי-נוסחאות. למדן מוגבל-הדעת יושב בדי אמות שלו וקורא את המדרש, או את האגדה בספר המונח לפניו, מאיזה דפוס שנודמן לו במקומו, ואחרי כי כדורות האחרונים נתנוול ונתגנה ונתדלדל הדפוס במרכוים היהודים מפני העניות והתחרות ולקוי הטעם — נמצא, הספרים הטובים, כלומר: המהדורות השלמות והמדויקות, הנאות והמשופרות כ"כ עד שלמקצתן יש ערך גבוה גם בבחינת יפפותן כמפעלי-אמנות מצוחצחת, וכולן בלי יוצא מן הכלל הן מתוקנות יותר הרבה מאלה שלנו — מצויות הן בידי ביבליומנים וביבליותיקאות, מקום שמה יבוא לפעמים איזה חוקר, ולהפך, במקום שהעם קורא עוד בספרים כאלה — המהדורות הן הגרועות ביותר. זאת היא ג"כ, באפן ובמקצוע מיוחד, חלוקה ורה של קרן-קימת נצברת בשפעה מופרות מצד אחד, ועבודה עם עניות מופלגת מן הצד השני. ולא רק הדעת היא מוגבלת, אך גם לרגל השבושים המרובים הפלפול מתפתח והולך, והרי זה דבר מגוחך ומעציב גם יחד, איך קוראים בספרים משובשים ומכרכרים לפעמים על קורי עכביש ממש, בלי שעה, וגם בלי חפיץ לתת מקום לרעיון, שהתמיהה שהם מתחבטים עליה היא טעות-בת-טעות, מפני שאמונתם שתומת-העין איננה סובלת את הרעיון,

האבות וכל המאורות שהאירו וכל ההגיונות שהורו והוגו מלבם במשך אלפי שנים, שיש בהם אמנם הרבה נושן ונפסל, אבל גם הרבה טוב ומעולה, וכדי להבדיל בין החכן והבר צריך ללמוד הרבה, ולא רק ללמוד הרבה, אך גם לאהוב הרבה את הלמוד, אהבה סובלת ומתמידה וסולחת כאהבתם של ראשונים! ובכל רצוננו העז לחדש את השפה העברית, יש שספק מר מתגנב אל לבנו, אם זאת תהיה הדעת את השפה, ואם זאת תקשור אותנו אל העבר, ואם זאת תחן לנו את המאור שבתורה ואת החבה אל לאומיותנו וספרותנו ואת כל אותם שתופי-הרעיונות-וההרגשות, את הקשרים הרוחניים עם מה שהוא מיוחד לאומה ואת געגועי-הנפש אל המסרת שלה — ע"י שנון איזה מלים, או הכרוה גרידא: לאומיות, לאומיות, שאנו מתיראים, שמא מחוך העלאת-גרה של שם-בלי-חכן תהיה לזרא לאלה שאין בהם הדעת הלאומית המיוחדת? היקומו לנו תחת ההולכים עתה עובדים חדשים?

שלמה בובער — בכל מדעיות עבודתו היה לא רק חוקר אך גם קורא עברי ארוק מאד. קורא עברי — לא הכל יודעים כמה חזקה היתה קהלה זו, כמה חושים לא נראים היו מתוחים בינה ובין הסופרים; זה היה עולם מלא רעיונות ידועים, משפיעים מזה על זה „מקבלין דיין מן דיין“, מבינים ומרגישים זה את זה. הסופר שידו היה מונחת על דוסקה של עדה זו יכול היה לדעת מראש איזו הדרך יעבור הרעיון, ובעבודתו לא חש את נפשו בודד ועוזב. והנה סער התחולל ויפיענו כמוין, ובסתר לבנו הגינו את התקוה, כי יעבר סער ועוד שוב נשוב איש אל רעהו — אך הנה פעם בפעם שמועות באות ע"ד החברים הנשמשים לאחד אחר; לא, לא נשוב עוד כולנו; מקום רבים מאתנו יסקד — הוי, ומקום כמה יסקד עוד?

מפוזרים בגולה, חברים נפרדים, מלאי תקוה וגעגועים וזכרונות ויגון — אנו נקראים לפעמים להלוית אחד ממתינו. לא שבנו להפגש שם, מקום עבדנו, חזינו, חלמנו יחד. אך לספוד איש לרעהו מרחוק אנו יכולים.